

rivayetini duyduğum zaman artık onu bir başkasından duyup duymadığıma önem vermem” demiş, Nevevî de onun güvenilir bir kişi olduğunda ulemânın icmâi bulunduğunu kaydetmiştir. Meymûn b. Mihrân'ın, yaşlılık döneminde Nâfî'in akli melekelerini kaybettiğine dair iddiası hiçbir âlim tarafından kabul görmemiştir (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, V, 101).

Hadislerin Hz. Muhammed'in sözü olmayıp daha sonra uydurulduğunu ileri süren şarkiyatçılar, Nâfî' gibi erken dönemde yaşamış hadis râvilerinin hayalî şahsiyetler olabileceğini iddia etmiştir. Nitekim Juynboll, Nâfî'in “müşterek râvi” (hadislerin kendisinden yayıldığı iddia edilen kaynak râvi) gibi görüldüğünü ve onunla ilgili isnadlardan Mâlik b. Enes'in sorumlu olduğunu ileri sürmüştür. İslâm hukukunun menşei hukukî hadisler bağlamında inceleyen Joseph Schacht'a göre İslâm hukukunun menşei Hz. Muhammed ve ondan sonraki nesilde değil II. (VIII.) yüzyılın ilk yarısında aranmalıdır. Dolayısıyla hukuka dair hadislerin isnadlarının ancak bu tarihten sonrakileri sahih kabul edilebilir. Hz. Peygamber, sahâbe ve genellikle I. (VII.) yüzyılın ikinci yarısından önce vefat etmiş tâbiînin isnadlarda yer alması daha sonraki bir gelişmenin neticesidir. Yine Joseph Schacht'a göre Mâlik'in Nâfî'e talebelik etmesi aradaki yaş farkı yüzünden mümkün görünmemektedir. Eğer aralarında gerçekten hoca-talebe ilişkisi varsa Mâlik ondan ancak çok küçük yaşta faydalanmış veya bizzat Nâfî'den değil onun hadislerinin yazılı olduğu bir kaynaktan istifade etmiş olabilir. Nâfî'in İbn Ömer'le ilişkisi de sorgulanmalıdır. Çünkü Nâfî' ile İbn Ömer arasındaki hocalık-talebelik münasebeti bir aile isnadıdır ve bu tür isnadlar genellikle hadislerin uydurma olduğunu gösteren işaretlerdir. İsnadlarda zaman zaman Nâfî' yerine Sâlim, Abdullah b. Dînâr, Zührî gibi isimlerin yer alması da Nâfî'e atfedilen hususlardan onun sorumlu tutulmaması yönünde bir şüpheye sebep olmaktadır. Nitekim Medineliler bu isnadla nakledilen birçok hadise muhalif hareket etmiş olup bu da söz konusu isnadlarla nakledilen hadislerin yerleşik Medine doktrininden sonraki bir tarihte ortaya çıktığını göstermektedir. Ayrıca Nâfî' birbirine muhalif pek çok hadisin isnadında yer aldığına göre onun ad uzunca bir süre farklı amaçlarla kullanılmış olmalıdır (*The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, s. 176, 177-179, 243).

Schacht'ın bu görüşleri diğer bazı şarkiyatçılar tarafından kabul görmemiş, Mâ-

lik – Nâfî – İbn Ömer isnadı hakkındaki görüşleri eleştirilmiş, Mâlik ile Nâfî' arasındaki yaş farkının Mâlik'in ondan semânî engelleyecek kadar fazla olmadığı, Mâlik'in *el-Muvaftâ*'daki bazı rivayetlerinde onun Nâfî'den semâ yoluyla hadis aldığını gösteren ifadeler bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca Schacht'ın Mâlik – Nâfî' – İbn Ömer isnadını aile isnadı olduğu gerekçesiyle eleştirmesine de karşı çıkmış, aile isnadlarının uydurma sayılmadığı, fakat bazıları tarafından uydurma hadisleri desteklemek için kullanılabilirdiği için bu isnadlara ihtiyatla yaklaşılması gerektiği ifade edilmiştir (Robson, XV [Glasgow 1953], s. 22-23). Juynboll de Mâlik – Nâfî' – İbn Ömer isnadı hakkında Schacht gibi düşünmekle birlikte meseleyi bu bağlamda ele almamış, *The Encyclopaedia of Islam*'da yazdığı “Nâfî” maddesinde ve *Der Islam*'da yayımlanan makalesinde Nâfî'in tarihî kişiliğini sorgulamış, onun hayatına dair çok az bilgi bulunduğunu ve bu bilgilerin çelişkili olduğunu söylemiştir.

Nâfî'in biyografisinin İbn Sa'd'ın *e't-Tabakâtü'l-kübrâ'sı* ve Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *Şîfatü's-şafve*'sinde yer almamasını hayret verici bulan Juynboll'ün (*Isl.*, LXX/2 [1993], s. 217 vd.) *Şîfatü's-şafve*'nin telif yöntemini dikkate almadığı ve Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin eserinde Nâfî' kaynaklı bilgilere yer verdiğini (I, 581) görmediği, *ed-Du'afâ*' ve *l-metrûkîn* adlı eserinde Nâfî'in oğlu Abdullah'tan genişçe söz ettiğini (II, 144) farketmediği ve İbn Sa'd'ın *e't-Tabakât*'ın mütemmim kısmında Nâfî'in hayatına genişçe yer verdiğini (s. 142-145) tesbit edemediği anlaşılmaktadır. Harald Motzki, Juynboll'ün Nâfî'in tarihî bir kişilik olmadığı ve onun isminin isnadlara Mâlik ve daha sonraki musannifler tarafından eklendiği şeklindeki iddialarını eleştirmekte, Nâfî'in hayatı hakkında az bilgi bulunmasının diğer birçok râvi için de söz konusu olduğuna ve İbn Sa'd'ın *e't-Tabakât*'ında görüldüğü üzere râviler hakkında verilen bilgilerin onların önemiyle orantılı sayılmadığına dikkat çekmektedir. Nâfî' hakkında kaynaklarda zaman zaman gerçek tarihî haber niteliğinde kabul edilebilecek özel bilgiler de nakledildiğini söyleyen Motzki, Nâfî' ile ilgili haberlerin hemen hepsinin kaynağının Mâlik olduğu iddiasını da doğru bulmamakta, böyle olsa bile bunun tabii olacağını söylemektedir. Ayrıca Motzki, Mâlik'in Nâfî'in öğrencisi olmadığı yolundaki iddiasını ispatlamak için Juynboll'ün seçmecî bir tavır ortaya koymak suretiyle işine gelen metinleri maksadı doğrultusunda yorumladığı kanaatindedir. Erken

dönem Arapça papirüsler üzerindeki çalışmalarıyla bilinen şarkiyatçı Nabia Abbott'a göre de eldeki mevcut papirüsler, Juynboll tarafından Nâfî' ile ilgili olarak ileri sürülen iddiaların geçersizliğini ortaya koyacak niteliktedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *e't-Tabakât: el-Mütemmim*, s. 142-145; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 84; Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ* (nşr. Abdurrahîm M. Ahmed el-Kaşkarî), Medine 1404/1984, I, 272; Raba', *Târîhu mevlidü'l-ulemâ' ve vefeyâthim* (nşr. Abdullah b. Ahmed b. Süleyman el-Hamed), Riyad 1410, I, 273-274; Dârekutnî, *Zikru esmâ'i't-tâbi'in ve men ba'dehüm* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût – Bürân ed-Dannâvî), Beyrut 1406/1985, I, 241; İbn Mencûye, *Ricâlü Şahîhi Müslim* (nşr. Abdullah el-Leysî), Beyrut 1407/1987, II, 288-289; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXI, 421-443; İbnü'l-Cevzî, *Şîfatü's-şafve*, I, 581; a.mlf., *ed-Du'afâ* (nşr. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), Beyrut 1406/1986, II, 144; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*, Beyrut 1416/1996, II, 424-425; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIX, 298-305; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, V, 95-101; a.mlf., *Tezkiretül-huffâz*, I, 99-100; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 53-54; VII, 499-500; X, 412-415; J. Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford 1950, s. 170, 176-179, 243; a.mlf., “A Revaluation of Islamic Tradition”, *JRAS* (1949), s. 143-154; N. Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri*, Chicago 1957, I, 36; M. Mustafa el-Azamî, *Dirâsât fi'l-ḥadîsî'n-nebevî*, Riyad 1401/1981, I, 188, 215-217; Muhammed ez-Zühaylî, *Mercî'u'l-ülûmî'l-İslâmiyye*, Dimaşk, ts. (Dârü'l-marîfe), s. 114; Kays Âl-i Kays, *el-İrânîyyûn*, II/1, s. 35-38; Fatma Kızıl, *Oryantalistlerin Hadislerin Menşei-ni Tespite Yönelik Yöntemleri* (yüksek lisans tezi, 2005), ÜÇ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 24, 31, 32-33, 37; J. Robson, “The Isnad in Muslim Tradition”, *Transactions-Glasgow University Oriental Society*, XV, Glasgow 1953, s. 15-26; G. H. A. Juynboll, “Nâfî' the Mawlâ of İbn 'Umar and His Position in Muslim Ḥadîth Literature”, *Isl.*, LXX/2 (1993), s. 207-244; a.mlf., “Re-Appraisal of Some Technical Terms in Ḥadîth Science”, *Islamic Law and Society*, VIII/3, Leiden 2001, s. 303-349; a.mlf., “Nâfî'”, *EL* (Ing.), VII, 876-877; H. Motzki, “Quo Vadis Ḥadîṯ – Forschung? Eine kritische Untersuchung von G.H.A. Juynboll: “Nâfî' the Mawlâ of İbn 'Umar and His Position in Muslim Ḥadîth Literature”, *Isl.*, LXXIII/2 (1996), s. 193-231.

İBRAHİM HATİBOĞLU

NÂFÎ' b. ABDURRAHMAN

(نافع بن عبد الرحمن)

Ebü Ruveyym Nâfî' b. Abdurrahmân
b. Ebî Nuaym el-Medenî
(ö. 169/785)

Kırâat-i seb'a imamlarından.

Aslen İsfahanlı olup çocukluk dönemi-ne ait bazı izlere Medine'de rastlandığına bakarak burada doğduğu tahmin edilebilir; bunun tarihi de Zehebî'nin zikrettiğine göre 70'li (690) yıllardır (*A'lâmü'n-nü-*

NÂFİ' b. ABDURRAHMAN

belâ, VII, 336). Zehebî'nin doksan yıl yaşadığını belirttiği dikkate alındığında ise (*Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 247) bu tarihin 79 (698) olduğu anlaşılır. Ebû Nuaym, Ebû Abdullah, Ebû Muhammed, Ebû Abdurrahman ve Ebû'l-Hasan künyeleriyle de anılmış, Ca'vene b. Şeûb el-Leysi'nin mevlâsı olduğu için Leysi nisbesiyle zikredilmiştir.

Kıraat ilmini tâbiinden öğrenen Nâfi' bu nesilden yetmiş kadar kişiden faydalandığını söylemiş, bunlardan iki zatın ittifak ettiği okuyuşu aldığını, bir kişinin şüphe ve tereddüt gösterdiği veya şâz bir vecih niteliğiyle ortaya koyduğu okuyuşları terkettiğini belirtmiş (Mekkî b. Ebû Tâlib, s. 16-17; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 244) ve kıraatini bu metotla oluşturduğunu zikretmiştir. Bunu yaparken kıyas yoluna başvurup diğer bazı imamlarda görüldüğü gibi kendi re'yi ile hareket etmemeye ve icthada yer vermemeye özen göstermiş, kıraatini hocalarından aldıklarını aynen koruyarak telif etmiştir (Enderâbî, s. 51; İbnü'l-Cezerî, II, 331).

İbnü'l-Cezerî'nin kaydettiğine göre meşhur on kıraat imamından Ebû Ca'fer el-Kârfî ile Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec, Şeybe b. Nisâh, Yezîd b. Rûmân ve Müslim b. Cündeb'in onun hocaları arasında ön plana çıktığı, bunların kıraat ilmini Übey b. Kâ'b'ın talebesi Abdullah b. Ayyâş'tan aldığı görülmekte, buna göre kıraat ilminde faydalandığı hocaların sayısı çok olsa da onun kıraat senedinin ana kolunun adları zikredilen beş hoca vasıtasıyla Abdullah b. Ayyâş – Übey b. Kâ'b – Hz. Peygamber şeklinde ifade edilebileceği anlaşılmaktadır. Nâfi' Mevlâ İbn Ömer'in de onun kıraat hocaları arasında farklı bir yeri olduğu görülmektedir. Zira Nâfi' b. Abdurrahman, Ebû Ca'fer'den aldığı kıraati yetmiş kadar yerde terkedip Nâfi' Mevlâ İbn Ömer'in kıraat derslerine katıldığını belirtmektedir. Ayrıca Medine'de muhtesib olarak görev

yapan Nâfi' hadisle de meşgul olarak Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec, Âmir b. Abdullah b. Zübeyr, Abdurrahman b. Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir ve Nâfi' Mevlâ İbn Ömer gibi isimlerden rivayette bulunmuştur. Bunlar arasında A'rec'den aldığı 100 kadar hadise ait bir nüshası ile Ebû'z-Zinâd vasıtasıyla yine A'rec'den aldığı 100'den çok hadisi ihtiva eden bir başka nüshasının olduğu belirtilmiş, ayrıca çeşitli hocalardan aldığı elli kadar hadisinin bulunduğu zikredilmiştir (İbn Adî, VII, 2515).

Kıraat ilminde Mâlik b. Enes, İsmâil b. Ca'fer el-Ensârî, İbn Verdân, İbn Cemmâz, Kâlûn ve Verş onun önde gelen talebeleri arasında yer alırken bunlardan İsmâil b. Ca'fer ve Kâlûn ile Asmaî, Ka'nebî, İbn Vehb ve diğerleri kendisinden hadis rivayet etmiştir. Kâlûn ile Verş, onun kıraatinin meşhur iki râvisi olup rivayetleri hemen bütün kıraat kitaplarında ortaklaşa yer almış ve Nâfi' kıraati bu iki zatın okuyuşuyla yaygınlık kazanarak günümüze ulaşmıştır.

Kıraat alanında hüccet kabul edilen Nâfi', hocaları Ebû Ca'fer el-Kârfî ve Şeybe b. Nisâh gibi tâbiiler hayatta iken Medine Mescidi'nde Kur'an okumaya ve okutmaya başlamış, yetmiş yılı aşkın bir süre bu ilmi tadrîs ile meşgul olmuştur. İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a'sında* kıraatinin kaideleri yazılı hale getirilirken Nâfi'in ismine diğer altı imamdanda önce yer verilmesinde, peygamber şehrinin bazı özelliklerinin ve onun bu şehrin kıraat üstadı olmasının göz önünde bulundurulması yanında engin birikim, tecrübe ve bu ilimdeki derinliğinin etkili olduğunda şüphe yoktur. Ancak hadis alanındaki çalışmalarının sınırlı kaldığı anlaşılmakta ve herhangi bir rivayetinin *Kütüb-i Sitte*'de yer almadığı belirtilmektedir. Bununla birlikte Yahyâ b. Maîn hadis rivayetinde onun için "sika", Ebû Hâtim "sadûk" ve "sâlihu'l-ha-

dis" terimlerini kullanmış, İbn Hibbân biyografisine *eş-Şikâi'*nda yer vermiştir. İbnü'l-Cezerî de sika ve sâlih değerlendirmesine katılmıştır. Ancak Ahmed b. Hanbel, "Kıraati alınır, hadiste önemi yoktur" değerlendirmesi yapmış, Nesâî ise "zararı yok" demekle yetinmiştir.

İmam Mâlik'e göre Medineliler'in kıraati sünnettir ve bu kıraat Nâfi'in kıraatidir. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel de babasına hangi kıraatten daha çok hoşlandığını sorduğunda ondan, "Medineliler'in kıraati, bu olmadığında Âsım b. Behdele'nin kıraati" cevabını almıştır. Mekkî b. Ebû Tâlib'e göre Nâfi'in ve Âsım b. Behdele'nin kıraatleri en güvenilir, senet açısından en sahih ve dil bakımından en fasih kıraatlerdir (*el-İbâne*, s. 50).

Nâfi'in kıraati önce Medine ve çevresinde benimsenip okunmuş, Enderâbî'nin (ö. 470/1077) belirttiğine göre en az onun dönemine kadar bu çevrede varlığını sürdürmüştür. Âsım b. Behdele'nin kıraati kadar olmamakla birlikte asırlar içinde çeşitli coğrafyalarda kabul görmüş, bugüne kadar bazı İslâm ülkelerinin tercih ettiği bir okuyuş olmuştur. Nitekim İbn Mücâhid (ö. 324/936) bazı Mısırlılar'ın onun kıraatini benimsediklerini belirtmiş (*Kitâbü's-Seb'a*, s. 87) ve bu kıraat özellikle Kuzey Afrika ülkelerinde yaygınlık kazanmıştır. Makdisî'nin açıklamalarına göre IV. (X.) yüzyılda Mağrib bölgesinde sadece onun kıraati okunmaktaydı ve Mısır'da da durum hemen hemen aynıydı (*Ahşenü't-tekkâsim*, s. 203, 238). Bugün Mısır ve Tunus'un bazı bölgeleriyle Libya'da talebelerinden Kâlûn'un, Cezayir ve Fas'ın tamamıyla Tunus ve Mısır'ın bazı bölgelerinde Verş'in rivayetinin okunduğu görülmekte (İbn Âşûr, I, 63), bu ülkelerde neşredilen mushaflarda noktalama ve harekeleme Kâlûn ve Verş'in rivayetleri esas alınarak yapılmaktadır. Nâfi' doksan yaşlarında olduğu halde 169 (785) yılında Medine'de vefat etmiş, bu tarih 159 (776) olarak da zikredilmişse de bunun doğru olmadığı belirtilmiştir.

Nâfi kıraatinin dikkat çeken bazı özellikleri şöylece sıralanabilir: 1. الأنبياء، النبوة " الأنبياء، النبوة، النبيين " gibi kelimeler " الأنبياء، النبوة، النبيين " şeklinde hemze ile okunur. 2. Yan yana gelen iki hemzeden " شهداء إذا " örneğinde olduğu gibi ilki fethali, diğeri kesreli ise ikinci hemze teshîl edilir: " شهداء هذا " gibi. 3. Geçtiği her yerde " تذكرون " kelimesindeki " ذ " harfi teşdîd ile okunur: " تذكرون ". 4. Kâlûn'un rivayetinde cem' "mîm"leri hem sılasız hem sıla ile icra edilir: " أندرتهمو أم لم "

Bakî
Mezarlığı'nda
İmam Mâlik
ve Nâfi'
b. Abdurrahman'ın
kabrileri

"تذرهو لا يؤمنون" gibi. 5. Yine Kâlûn'un rivayetinde "هو" ve "هي" zamirlerinden önce "و، ف، ل" harflerinden biri bulunduğu "ه" harfi sâkin okunur: "هـ، فـ، لـ" gibi. 6. Verş'in rivayetinde sâkin bir harften sonra katî hemzesi geldiğinde nakil yapılır. Buna göre meselâ: "مَنْ آمَنَ" ifadesi "مَنَّامَنَ" şeklinde, "الآخرة" kelimesi "الآخرة" diye okunur.

Eserleri. 1. *Tefsîru Nâfi' b. Ebî Nu'aym el-Medenî. Tefsîru 'Aât el-Horasânî, Tefsîru Müslim b. Hâlid ez-Zencî ve Tefsîru Yahyâ b. Yemân el-İclî* ile birlikte Medine'de Mektebetü'd-dâr tarafından neşredilmiştir (Hikmet Beşir Yâsîn, II, 68). 2. *Vakfü't-tamâm.* 3. *'Adedü'l-Medîniyyi'l-evvel.* 4. *el-'Adedü's-sânî.* 5. *Müteşâbihü'l-Kur'ân* (son dört eser için bk. İbnü'n-Nedîm, s. 175, 178). Ayrıca Nâfi'in hadislerinden oluşan ve İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî (ö. 381/991) tarafından derlenen bir mecmuayı Ebü'l-Fazl el-Huveynî tahkik ederek *Cüz' fihî ehadîşü Nâfi' b. Ebî Nu'aym* adıyla yayımlamıştır (Tanta 1411/1991).

Nâfi'in kıraatî üzerinde ilk asırlardan itibaren çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Asmaî'nin (ö. 216/831) adı bilinmeyen eseri bu konuda ilk çalışmadır (Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'*, I, 334-335). Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-İcâz ve'l-beyân fî uşûli kırâ'eti Nâfi'* (Paris Bibliothèque Nationale, nr. 592) ve *et-Ta'rîf fî'htilâfî'r-ruvât 'an Nâfi'* (nşr. et-Tihâmî er-Râcî el-Hâşimî, Fas 1403/1982), Ali b. Abdülganî el-Husrî'nin *el-Kaşîdetü'l-Huşriyye fî rivâyeti Nâfi' fî'l-uşûl* (Kahire el-Hizânetü't-Teymûriyye, nr. 457), Mahmûd Halîl el-Husarî'nin *Rivâyetü Kâlûn 'an Nâfi'* (Kahire 1394/1974) ve *Rivâyetü Verş 'ani'l-İmâm Nâfi' el-Medenî* (Kahire 1975), Abdülhâdî Hamîtü'nun *Kırâ'etü'l-İmâm Nâfi' 'inde'l-Megâribe min rivâyeti Ebî Sa'id Verş* (Rabat 1424/2003), Atıyye Kabil Nasr'ın *el-Kâbesü'l-câmi' li-kırâ'eti Nâfi' min tarîkı's-Şâtibiyye* (Kahire 1415/1994), Abdülfettâh el-Kâdî'nin *en-Nazmü'l-câmi' li-kırâ'eti'l-İmâm Nâfi'* (Tanta, ts. [el-Mektebetü'l-İslâmiyye]) ve İbrâhim el-Merginânî'nin *en-Nücümü't-tavâli' 'ale'd-Düresi'l-levâmî' fî aşli ma'krâ'i'l-İmâm Nâfi'* (Rabat 1982) adlı eserleri burada zikredilebilir (bu konudaki diğer eserler için *el-Fihrisü's-şâmil*, bk. bibl.; Muhammed b. Ömer b. Sâlim Bâzmûl, s. 260-264).

Necati Tetik Kıraat Ta'liminde Tedrisat Usulleri, İmam Nâfi Kıraatı, Rivayetleri Arasındaki Rivâyet İhtilâfları, Kıraatını Tedriste Takip Edilecek Yol (1976,

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Mehmet Adıgüzel *İmam Nâfi ve Kıraatı'nın Özellikleri* (1993, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Sâmîye Sâlih ez-Zekîr *Kırâ'etü'l-İmâm Nâfi' el-Medenî ve râviyyehi ve tevcihü hâzihî'l-kırâ'eti nahviyyen ve luğaviyyen* (1403, Câmîatü Ümmi'l-kurâ [Mekke]) adıyla yüksek lisans tezi hazırlamış, Ali Rıza Işın da *İmam Nâfi ve Kıraatı* ismiyle doktora çalışması yapmıştır (1991, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 528; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a* (nşr. Şevkî Dayf), Kahire 1972, s. 53-65, 87; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve'l-ta'dîl*, VIII, 456-457; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 532-533; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 2515; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Şüveymî), s. 175, 178; Makdîsî, *Ahsenü't-tekâsîm*, s. 202-203, 238; Mekki b. Ebû Tâlib, *el-İbâne 'an me'âni'l-kurrâ'ât* (nşr. Abdülfettâh İsmâil Selebî), Kahire 1379/1960, s. 16-17, 50; Enderâbî, *Kırâ'âtü'l-kurrâ'ât* (nşr. Ahmed Nusayyif el-Cenâbî), Beyrut 1405/1985, s. 51; İbn Hallikân, *Vefeyât* (Abdülhamîd), V, 5-6; Mizzi, *Tezhibü'l-Kemâl*, XXIX, 281-284; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'* (Altıkulaç), I, 241-247, 334-335; a.m.f., *A'lâmü'n-nübelâ'*, VII, 336-338; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 330-334; İbn Âşûr, *Tefsîrü'l-Tahrîr ve'l-tenvîr*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü't-Tünisiyye li'n-neşr), I, 63; Hikmet Beşir Yâsîn, *İstidrâkât 'alâ tarîhi't-türâsi'l-'Arabî*, Cidde 1422, II, 68; *el-Fihrisü's-şâmil: 'Ulümü'l-Kur'ân, mahtûâtü'l-kurrâ'ât* (nşr. el-Mecmau'l-melekî), Amman 1987, I, 30, 89, 92-94, 114, 244, 275, 320, 321, 444, 448; II, 459, 461, 468, 485, 507, 519, 627, 630, 633, 647, 649, 655, 660, 661, 665, 670, 673, 688, 694, 696, 698, 700, 701; Muhammed b. Ömer b. Sâlim Bâzmûl, *el-Kırâ'ât ve eşeruhâ fi't-tefsîr ve'l-aḥkâm*, Riyad 1417/1996, s. 260-264; A. Rippin, "Nâfi' b. 'Abd al-Rahmân b. Abî Nu'aym al-Layḥî", *EJ²* (İng.), VII, 878.

 TAYYAR ALTIKULAÇ

NÂFİ' b. EZRAK (نافع بن الأزرق)

Ebû Râşid Nâfi' b. el-Ezrak b. Kays b. Nehâr el-Hanefî (ö. 65/685)

Hâricîler'in Ezârika fırkasının lideri.

Bekir b. Vâil kabilesinin Benî Hanîfe koluna, Ebû Mihnef'e göre ise Temîm kabilesinin Hanzale koluna mensuptur (Taberî, V, 566). Benî Hanîfe'nin mevlâsı olduğunu belirten diğer bir rivayete göre Rum asıllı olan ve Tâif'te demircilik yapan babası Ezrak, Hz. Peygamber'in burayı muhasarası sırasında şehirden çıkarak müslüman olmuştur (Belâzürî, s. 67). Nâfi'in Bekir b. Vâil kabilesinin reisi Mâlik b. Mesma' ile konuşması esnasında onun amcasının oğlu olduğunu söylemesi (M. Rızâ Hasan ed-

Düceylî, s. 66), ayrıca bu dönemde Araplar'ın eşrafından olan Hâricîler'in ırk taassubuna sahip bulunması sebebiyle mevâliden birini kendilerine lider seçmeyecekleri ve Nâfi'in Benî Hanîfe ile birlikte Basra'da oturması gibi hususlar dikkate alındığında onun Arap asıllı olduğunu belirten rivayetin doğruluğu ağırlık kazanır. Nâfi' b. Ezrak'ın Kur'an-ı Kerim'i ciddi bir şekilde öğrenmek için çaba göstermesi, Hâricî fıkıyla ilgilenip fetvalar vermesi (İbn Ebü'l-Hadîd, IV, 136), ayrıca Mekke'de bulunduğu dönemde arkadaşı Necde b. Âmir'le birlikte Abdullah b. Abbas'ın derslerine devam ederek Kur'an'da geçen bir kısım kelimeleri İbn Abbas'ı usandıracak derecede sorup öğrenmeye çalışması (Müberred, III, 1151-1155) onun bu alandaki gayret ve yetmişliğini göstermektedir.

Nâfi' sadece nazarî planda bir âlim olarak kalmamış, düşüncelerini uygulayan siyasi ve askerî bir lider konumunda ortaya çıkmış ve mücadelesini sürdürmüştür. Ubeydullah b. Ziyâd'ın valiliği sırasında Basra'da Benî Hanîfe'nin yaşadığı semtte toplanan, Kur'an okuyup fıkıyla meşgul olan ve zulme karşı çıkan Hâricîler'le birlikte hareket eden Nâfi' vali tarafından bir süre hapsedildi. Bu durum onu Hâricîliğe daha çok bağladı, hatta babasının vefatında aralarındaki görüş ayrılığı sebebiyle onun cenaze namazını kılmayı reddetti. Nâfi', Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'de gerçekleştirdiği ihtilâl esnasında, aralarında kendisinden sonra Ezârika'nın liderliğini üstlenecek olan Ubeyde b. Hilâl el-Yeşkürî'nin de bulunduğu çok sayıda Hâricî'nin lideri durumundaydı. Büyük ihtimalle İbnü'z-Zübeyr'in hareketini Hâricîliğin yararına geliştirmek amacıyla Basra Hâricîleri ile birlikte Mekke'ye gitti. Buradaki faaliyetleriyle Yemâme'den gelen Hâricîler'in takdîrini kazandı. Ardından Basra'da çıkan karışıklıklar üzerine mensuplarıyla beraber oraya döndü. Bu dönüşün, Abdullah b. Zübeyr ile anlaşamaması veya Basra'daki karışıklıklardan faydalanma planına bağlı olması muhtemeldir. Basra ahalisi İbnü'z-Zübeyr'in davasına taraftar olmaya başlarken Nâfi' ve mensupları onun tayin ettiği valinin şehre girmesine karşı koydularsa da buna engel olamadılar. Her şeye rağmen mücadelesini sürdüren Nâfi' savaşa son vermeyi reddedip Ahvaz ve Hûzistan eyaletinin doğusuna çekildi. Burada kendisini takip eden İbnü'z-Zübeyr kuvvetleriyle cereyan eden savaşta yenilgiye uğrayıp öldürüldü (65/685). Onun mensupları diğer liderlerin başkanlığında bir süre daha varlığını sürdürmüştür (bk. EZÂRIKA).